PRIEŠISTORINIAI LUOTAI LIETUVOJE

LYGINAMOJI ANALIZĖ KITŲ ŠALIŲ RADINIŲ KONTEKSTE

Klaidas Perminas

Įvadas

Luotų tyrimų problematika

Kalbant apie seniausias vandens transporto priemones pietiniame Baltijos jūros regione, visų pirma reikia kalbėti apie luotus. Be abejo, judėti vandeniu turbūt buvo naudojamos pačios paprasčiausios priemonės – nuvirtę medžiai, pripūstos žvėrių odos, iš kelių surištų medžių kamienų pagaminti plaustai. Archeologiškai plaukiojimas tokiomis priemonėmis vargu ar įrodomas, kadangi jei tokie daiktai ir išlieka, tai mūsų laikus pasiekia labai suirę, todėl praktiškai neįmanoma nustatyti, ar jie buvo naudojami kaip vandens transporto priemonė.

Priešistoriniai luotai mums svarbūs kaip pirmoji specialiai judėti vandeniu pritaikyta transporto priemonė. Tačiau ar gali mums dar ką nors „papasakoti" priešistoriniai luotai? Archeologai, tirdami įvairius žmogaus naudotus daiktus, gauna nemažai atsakymų į klausimus apie tam tikros epochos žmonių gyvenseną, papročius, tikėjimą, santykius su kaimynais, etc. Luotai neturėtų būti išimtis – jie turėjo didelę reikšmę priešistorės žmonių gyvenime. Juk be svarbiausių luotų paskirčių, – palengvinti žvejybą ir padėti įveikti didesnius ar mažesnius atstumus, luotai vaidino didelį vaidmenį ir dvasiniame to meto žmonių gyvenime. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia – prisiminkime akmens amžiaus luotų modelius iš Šventosios. Tačiau ir tai nėra visi luotų naudojimo atvejai.

Kaip matome, luotai naudoti įvairiems tikslams. Gali kilti klausimas, ar labai skyrėsi luotai, naudoti skirtingiems tikslams, pvz., žvejybai ir krovinių gabenimui? Ar luotai gali būti žmogaus techninės minties tobulėjimo atspindys? Ką mums sako luotų radimvietės? Kuo ir kodėl skiriasi akmens ir žalvario amžiaus luotai? Ar labai skiriasi Lietuvoje rasti luotai nuo rastųjų kaimyninėse šalyse? Koks buvo luotų vaidmuo dvasiniame žmonių gyvenime?

Šiame straipsnyje pabandysime atsakyti į šiuos ir kitus klausimus. Dėmesį koncentruosime į dabartinėje Lietuvos teritorijoje rastuosius luotus, jų modelius. Pažvelgsime į juos gretimų kraštų – Latvijos, Lenkijos, Vokietijos – radinių kontekste. Pačių priešistorinių luotų medžiagos trūkumas daro šį straipsnį labiau hipotetinio pobūdžio. Kita vertus, tikimės, kad kai kurie čia išdėstyti teiginiai leis pažvelgti į priešistorinių laikų, laivybos istorijos problematiką iš naujos perspektyvos bei suteiks galimybę diskusijoms.

Dėl palyginti negausios luotų medžiagos Pabaltijo šalyse šiuo klausimu jaučiama ir literatūros stoka.

Lietuvoje rastais priešistoriniais luotais išsamiau domėjosi kai kurie juos atradę archeologai. Pirmiausia paminėtina akmens amžiaus stovyklaviečių Šventojoje tyrinėtoja archeologė R. Rimantienė. Aprašydama čia rastus neolitinius luotus, autorė ieškojo analogijų tarp geriausiai žinomų kituose kraštuose rastų pavyzdžių.

A. Butrimas straipsnyje „Biržulio ir Lūksto valtys (laiveliai)" (Butrimas, 1993) bendrais bruožais aprašė Lietuvos luotus nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios. Autorius neieškojo luotams analogijų, jų netipologizavo, tik trumpai aprašė jų radimvietes bei pateikė bendrus jų duomenis.

Niekas nėra ieškojęs analogijų neišlikusiam Noruišių, taip pat Bačiūnų-Degimų, Biržulio, Judrėnų luotams. Aprašant šiuos luotus teko remtis jų radimo ataskaitomis (autoriai – archeologai S. Daunys, B. Tarvydas, V. Valatka) bei pačių luotų tiksliais matavimais bei fotonuotraukomis.

Tris luotus Platelių ežere yra radęs archeologas V. Žulkus. Luotai nėra tiksliai datuoti. Sprendžiant pagal kai kuriuos konstrukcijos požymius, du luotai greičiausiai yra vėlyvi ir skirtini viduramžiams. Trečiasis luotas yra per daug sunykęs, kad galima būtų ką nors tiksliau apie jį pasakyti.

Daugiausia dėmesio luotams yra skyrusi L. Piškinaitė-Kazlauskienė knygoje „Žvejybos istorijos apybraižos" (1998). Tačiau čia yra kalbama apie vėlyvus – XX a. pirmojoje pusėje naudotus luotus. Autorė gana detaliai apžvelgia tuo metu vartotą luotų terminologiją. Šia jos darbo dalimi remtasi ir šiame straipsnyje.

Apie Latvijoje rastus neolitinius luotus sužinome iš archeologės L. Vankinos tyrinėjimų neolitinėje Sarnate stovyklavietėje (Įąķźčķą, 1970). Tačiau jose luotai aptariami tik šios stovyklavietės radinių kontekste, nėra ieškoma analogijų.

W. Ossowski knygoje „Studia nad łodziami jednopiennymi z obszaru Polski" (1999) surinkta visa įmanoma luotų iš Lenkijos teritorijos medžiaga. Autorius taip pat pateikia nemažai medžiagos apie luotus ir iš kitų kraštų (deja, „aplenkdamas" kraštus į šiaurę nuo Lenkijos). Šis darbas yra labai vertingas dėl to, kad pateikiami beveik visų aptariamų luotų (kurie, beje, yra ir gana tiksliai datuoti) brėžiniai.

Apie Vokietijoje rastus luotus sužinome iš pavienių straipsnių periodikoje ar konferencijose skaitytų straipsnių rinkinių. Luotų

tematika domisi mokslininkai B. Gramsch, S. Hartz, C.-J. Kind, H. Lübke, J. Obladen-Kauder ir kt.

A. Dudszus, E. Henriot, F. Krumrey 1987 m. enciklopedinio pobūdžio knygoje „Das grosse Buch der Schiffstypen" randame informacijos apie kai kuriuos D. Britanijoje, Olandijoje, Danijoje, Vokietijoje rastus luotus, trumpus jų aprašymus, iliustracijas bei klasifikaciją. Šioje knygoje trumpai aprašoma luotų evoliucija į lentines valtis.

Duomenų apie kai kuriuos luotus yra bendro pobūdžio veikaluose apie priešistorinių laikų žmonių gyvenimą.

Bendra problema tyrinėjant luotus yra ta, jog dažniausiai luotai aprašomi be konteksto, kaip atsitiktiniai radiniai arba kaip vieno kasinėjamo komplekso radinys, nesiejant jo su platesniu regionu, neieškant analogijų kituose kraštuose. Labai svarbi datavimo ir tipologizavimo problema. Geriausiai datuoti yra Lenkijoje rasti luotai. Luotus tipologizavę yra nedaug tyrinėtojų. Detaliau atskirus luotų konstrukcijos elementus yra tipologizavęs W. Ossowski.

Ką sako luotų pavadinimai?

Žymus lietuvių mokslininkas geografas, lingvistas Stanislovas Tarvydas knygoje „Indoeuropiečiai" yra išreiškęs tokią mintį: „Labai tolima praeitis skendi miglose, kurias stengiasi išsklaidyti lyginamoji kalbotyra ir archeologija". Šiame skyriuje ir mes bandysime pažvelgti į priešistorinius luotus per kalbotyros prizmę. Tai bus neprofesionalo žvilgsnis, tačiau tikimės, jog kai kurie čia išdėstyti teiginiai sulauks specialistų dėmesio.

Gana dažnai, kalbant apie luotus, yra ne tik maišomi terminai, bet kyla ir nesusikalbėjimo problemų. Neretai luotai yra pava-

dinami valtimis, laiveliais ar net laivais (čia neturimi galvoje tarmių atvejai). Net naujesnio leidimo įvairių kalbų žodynuose žodžiai „luotas" ir „eldija" nebėra pateikiami. Mėginsime panagrinėti dabar dažniausiai vartojamų sąvokų „luotas", „eldija" bei kitų luotų pavadinimų kilmę bei tai, ką iš jų galima spręsti apie luotų naudojimą. Kadangi „luotas" yra labiausiai prigijęs variantas lietuvių kalboje, vartosime šį terminą.

Lietuvių kalbos žodyne *luotas* apibūdinamas kaip „iš medžio išskobtas laivelis, valtis" (Kruopas, Jonikaitė, Kučinskaitė ir kt., 1966, p. 694). Dabar plačiausiai vartojamas terminas, nusakantis skobtinę plaukiojimo priemonę, yra *luotas* (kiti žinomi tarminiai šio žodžio variantai: „luotis", „lodis", „lotas", galbūt ir bendrą šaknį turintis „lovys" (Kruopas, Jonikaitė, Kučinskaitė ir kt., 1966, p. 695; Piškinaitė-Kazlauskienė, 1998, p. 149, 150)), į bendrinę lietuvių kalbą yra patekęs iš dzūkų tarmės (Urbanavičius, http: //www.ualgiman.tinklapis.lt) ir daugiausia vartotas pietinėje Lietuvos dalyje bei abipus Nemuno iki jo santakos su Dubysa (Piškinaitė-Kazlauskienė, 1998, p. 149, 71 pav.). Tačiau neabejotinai šio žodžio kilmė siekia senesnius laikus, o į dzūkų tarmę jis greičiausiai bus patekęs iš slavų kalbų. Rusų kalboje yra žodžiai *ëîäêà* („valtis", „laivė", „laivelis", „laivas", „luotas" (Baronas, Galinis, 1967, p. 429)), *ëàäüÿ* („luotas", „eldija" (ten pat)), *ëàäåéêà* („luotelis", „valtelė" (ten pat)). Gali būti, jog šie žodžiai yra kilę iš žodžio *ëàä* („santaika", „sandora", „santara" (ten pat). Plg. liet. „lodą", „lõdas", „lodavoti" (Kruopas, Jonikaitė, Kučinskaitė ir kt., 1966, p. 639)). Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad jokio ryšio čia nėra, tačiau palyginkime su anglų kalbos žodžiu *friendship* („draugystė") – iš *friend* („draugas") + *ship* („laivas"). Todėl ir posakiai *îíè æèâóò â ëääó* (Baronas, Galinis, 1967, p. 429), *to sail in the same boat* („veikti išvien, kartu" (Piesarskas, 1998)), pažodžiui „jie gyvena santarvėje" ir „plaukti vienoje valtyje" arba lietuviškas „mes su jais (ne) lõdoj" (Kruopas, Jonikaitė, Ku-

činskaitė ir kt., 1966, p. 639), reiškiantys „sutarti", „sugyventi", senovėje galėjo apibūdinti būtinus žvejų, dažnai plaukusių į žūklę, tarpusavio santykius – plaukimas luotu ir žūklė juo iš tiesų reikalavo sutarimo, bendrų koordinuotų veiksmų. Beje, atkreiptinas dėmesys į anglų kalbos žodžio „logboat" („luotas" (*log* („rąstas") + *boat* („valtis")), (Piesarskas, 1998)) pirmąjį dėmenį *log*, kurio šaknis panaši į mūsų nagrinėjamo termino šaknį. Tokie panašumai tarp baltų, slavų ir germanų kalbų rodo bendrą – indoeuropietišką – šių žodžių kilmę. Dar viena pastaba – patys ankstyviausi Lietuvoje rasti luotai (spėjami Kretuono, Šventosios luotai, jų modeliai) datuojami viduriniu-vėlyvuoju neolitu, o šis laikotarpis kaip tik siejamas su indoeuropiečių pasirodymu šiuose kraštuose. Didžioji dalis Vokietijoje, Lenkijoje, Danijoje rastųjų akmens amžiaus luotų taip pat datuojami neolito laikotarpiu. Verta prisiminti ir indoeuropiečių laivinius kovos kirvius – vargu ar jų formos panašumas į „laivą" yra atsitiktinis ir nesusijęs su luotų naudojimu.

Rusų kalbos etimologiniame žodyne (Øàíñêèé, Èâàíîâ, Øàíñêàÿ, 1975, c. 244) pateikiama versija, pagal kurią žodis *ëîäü* („luotas", „valtis") kildinamas iš seno slaviško žodžio „oldü" („luotas", valtis"), turinčio atitikmenis ir kitose kalbose (liet. *aldija*, norv. *Olda*).

Bendrinėje lietuvių kalboje taip pat prigijęs „eldijos" (kiti variantai: „eldė", „eldis", „eldžia", „aldija", „oldija" (Kruopas, Lyberis, Paulauskas ir kt., 1969, p. 119; Piškinaitė-Kazlauskienė, 1998, p. 150, 71 pav.)) pavadinimas. Mūsų nuomone, „eldija" bei aukščiau minėtieji jo variantai greičiausiai yra archajiškesni už terminą „luotas" ir, matyt, kilę iš slaviškojo „oldü".

Lietuvių, rusų, lenkų kalbose yra ir kitoks luoto pavadinimas. Rusiškai jis skamba ÷¸ëí arba ÷åëíîê (abu reiškia „luotas", „el-

dija" (Baronas, Galinis, 1967, p. 577)), lenkiškai – *czółno, czółenko* (Vaitkevičiūtė, 1979, p. 75). Žodis *čelna* vartotas ir Lietuvoje – Dūkšto, Ignalinos, Molėtų, Utenos apylinkėse, tačiau čia jis buvo valties, laivelio sinonimas (Kruopas, Lyberis, Paulauskas ir kt., 1969, p. 65). Šalčininkų, Trakų ir Vilniaus apylinkėse luotus vadino *čelno, čiulna* (Piškinaitė-Kazlauskienė, 1998, p. 151). Pagal rusų kalbos etimologinį žodyną žodis ÷¸ëí yra kilęs iš ÷üëîú, o šis – iš *külnú*, turinčio gimininguų žodžių baltų ir germanų kalbose (liet. „kelmas", „keltas", sen. vok. „scalm" (laivas)) (Øàíñêèé, Èâàíîâ, Øàíñêàÿ, 1975, c. 489). Be to, XIX a. pab. kai kuriose Žemaitijos vietovėse luotai buvo vadinami *kelminėmis* (Butrimas, 1993, p. 99). Šaknis ta pati kaip ir žodžio *êî ëî ò ü* („skelti", „skaldyti", „kirsti", „kapoti"), kuris senovėje turėjo ir kitą reikšmę – „skobti" (Øàíñêèé, Èâàíîâ, Øàíñêàÿ, 1975, c. 489).

Latviškai luotas, eldija, taip pat skobtinis indas yra *vienkocis* (*vien* iš *viens* – „vienas" ir *kocis* iš „kociņš" – „medelis", o šis – iš *koks* – „medis", Butkus, 2003, p. 775) arba *laiva* (Bojāte, Subatnieks, 1964, p. 370). Pastarasis žodis kildintinas iš suomių kalbos (suom. *laiva* – „laivas", http://www.dictionaries.travlang.com).

Vokiečių kalba luotas yra *der Einbaum* (*ein* – „vienas", *Baum* – „medis") (Šlapoberskis, 1972, p. 250). Yra ir kitas variantas, kurį siūlo vartoti laivybos istorijos specialistas T. Weski (Weski, http://www.abc.se) – *das Stammboot* (*Stamm* „kamienas", *Boot* – „valtis", „laivelis", „botas").

Nors lieka nemažai klausimų, kuriuos paliksime gvildenti kalbotyros specialistams, bet apžvelgus įvairius luotų pavadinimus galima padaryti keletą nedidelių išvadų. Pirma, luotas yra iš vieno medžio kamieno išskobta plaukiojimo priemonė, ir tai nėra valtis. Antra, kai kurie šios priemonės pavadinimai rodo, jog plaukiojimas ja nebuvo paprastas – buvo būtini darnūs, koordi-

nuoti „įgulos" veiksmai, sutarimas tarp yrėjų. Tai rodo pirmuosius luotus buvus gana nestabiliomis plaukiojimo priemonėmis. Gali būti, kad žodis „luotas" ir įvairūs jo vediniai, taip pat ir kitose kalbose, yra indoeuropiečių prokalbės, kuria dar buvo kalbama neolito laikotarpiu (Tarvydas, http://www.lietuvos.net), „palikimas".

Lietuvoje rasti priešistoriniai luotai

Akmens amžiaus luotai ir jų modeliai

Bačiūnų-Degimų luotas*. Bačiūnų-Degimų durpyne (Rekyvos miške, Šiaulių raj.) 1 m gylyje rastas luotas, išskobtas iš pušies. Pats luotas aptašytas gana grubiai. Luoto viduje matyti deginimo žymės. Luoto ilgis – 3,7 m, plotis plačiausioje vietoje – 0,38 m (viršutinė dalis šiek tiek aptrupėjusi, todėl plotis turėjo būti ne mažesnis nei 0,4 m), aukštis – 0,25–0,27 m, bortų storis – 3–4 cm. Dugnas – 10–12 cm storio, gaubtas. Paties luoto forma skerspjūvyje – pusapskritimis. Luoto priekis – siaurėjantis, jame palikta 16 cm ilgio ir 7 cm aukščio trikampio formos skerspjūvio rankena (1 pav.). Luoto galo viršutinė dalis gerai neišlikusi, bet sprendžiant pagal užapvalintą dugninę dalį greičiausiai jis (luoto galas) yra buvęs gana bukas, tik šiek tiek užapvalintas. Korpusas – tiesus, tokio pat pločio priekinėje ir galinėje dalyse (Daunys, 1949; Tarvydas, 1946, p. 1, ŠAM).

Vėliau šiame durpyne buvo rastas antras panašus luotas, tačiau jis neišliko, neišliko ir jo aprašymas.

* Dėl Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotų datavimo taip pat žr. skyrių „Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai žalvario amžiaus luotų kontekste".

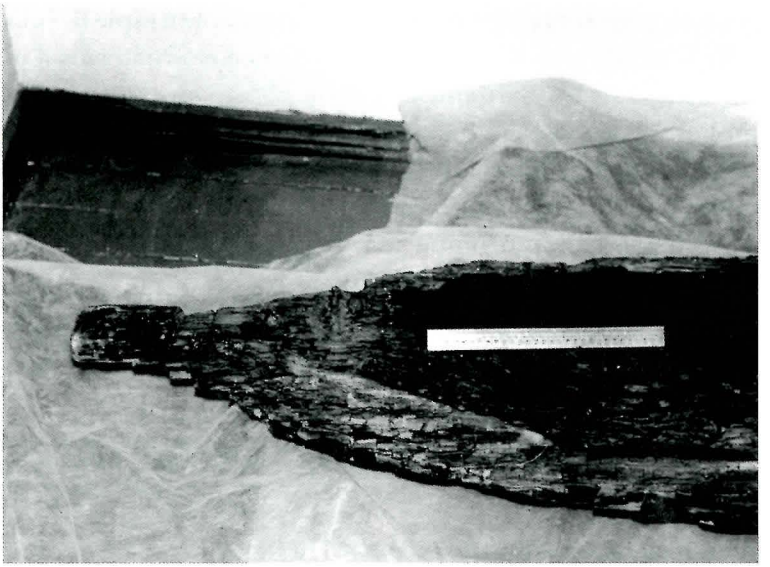

1 pav. Bačiūnų-Degimų luoto priekis. Aut. nuotr. (Šiaulių „Aušros" muziejus)

Kretuono luotas (spėjamas). 1992 ir 1993 metais buvo tyrinėta vidurinio neolito (Narvos kultūros) Kretuono 1C/D gyvenvietė (vadovas A. Girininkas). ŠV gyvenvietės dalyje buvo rasta plokščiai apskaldyta 80 cm ilgio ir 3–5 cm storio lenta. Archeologo nuomone, tai galėjo būti luoto liekana (Girininkas, 1994, p. 12).

Noruišių luotas. Šis eglinis (pušinis?) luotas aptiktas Noruišių durpyne, Kelmės raj., 1,6 m gylyje. Luoto ilgis – 3,7 m, plotis – 0,6 m. Abu luoto galai buvo smailūs, nepakelti (Tarvydas, 1937; Butrimas, 1993, p. 99). Šis luotas iki mūsų dienų nėra išlikęs.

Šventosios luotas I (spėjamas). Viena didesnė luoto dalis rasta 1B gyvenvietėje netoli rąstelio (liepto?). Aptikta lenta – luoto šonas (? – *K. P.*) – buvo 1,4 m ilgio ir 0,23 m pločio. Išilgai lentos pakraščio eina rumbas. Luotas datuotas 2450±90 m. pr. Kr. (Rimantienė, 1979, p. 9, 36). Panaši lenta su rumbu rasta ir Šventosios-4 gyvenvietėje (žr. **Šventosios luotas II**).

Šventosios luotas II (spėjamas). Viduriniu neolitu (apie III tūkst. pr. Kr.) datuojamos luoto liekanos buvo rastos Šventosios-4 gyvenvietėje, 1,05 m nuo žemės paviršiaus, tarp susiplojusių nendrių liekanų. Tai galėjo būti 1,05 m ilgio ir 0,14 m pločio luoto kraštas. Paviršius labai lygus. Išilgai šio fragmento tęsiasi trikampio pjūvio 2,6 cm storio rumbas. Pati „lenta" yra 1,2 cm storio. Viename gale po rumbu yra dvi pailgos apie 7 mm skersmens skylutės. Be to, viename šone buvo padaryta lygiašonio trikampio formos (kraštinių ilgis apie 4 cm) skylė (Rimantienė, 1987, p. 9, 10).

Šventosios luotas III (spėjamas). Tai 0,7 m ilgio, 0,13 m pločio ir 0,9–2,2 cm storio medinės lentos fragmentas (Rimantienė, 1967, p. 3).

Šventosios luotas IV (spėjamas). 3,6 m ilgio, 0,25–0,32 m pločio įgaubta lenta, panaši į luoto dugną. Užtvankos, prie kurios liekanų buvo rastas šis fragmentas, radiokarboninis datavimas – 1910±90 m. pr. Kr. – vėlyvasis neolitas (Rimantienė, 1980, p. 7). Prie lentos išlikusios lyg ir mažos sienelių liekanos – per 55 cm ilgį buvo išlikęs 7 cm pločio (borto?) pakraštys. Lentos galai siaurėjantys. Lentai priklausė ir dar du gabalai, buvę šiek tiek atokiau. Luotas galėjo būti maždaug 5 m ilgio (Rimantienė, 1980, p. 13).

Šventosios luoto modelis I. Tai tikslus luoto modelis, kurį R. Rimantienė priskiria geldoms (Rimantienė, 1979, p. 36). Modelis datuotas viduriniu neolitu (2450±55 m. pr. Kr., ten pat). Modelis ąžuolinis, 96 cm ilgio ir apie 25 cm pločio. Kraštai plonėjantys, dugnas apvalus, priekis smarkiai pakeltas į viršų, galas – taip pat pakeltas, tik mažiau (2 pav.). Priekis galėjo būti papuoštas figūrėle, nes dar išlikęs seniai nulūžęs išpjaustytas galas. Luoto modelis aptiktas dumblo sluoksnyje stovintis stačias (ten pat).

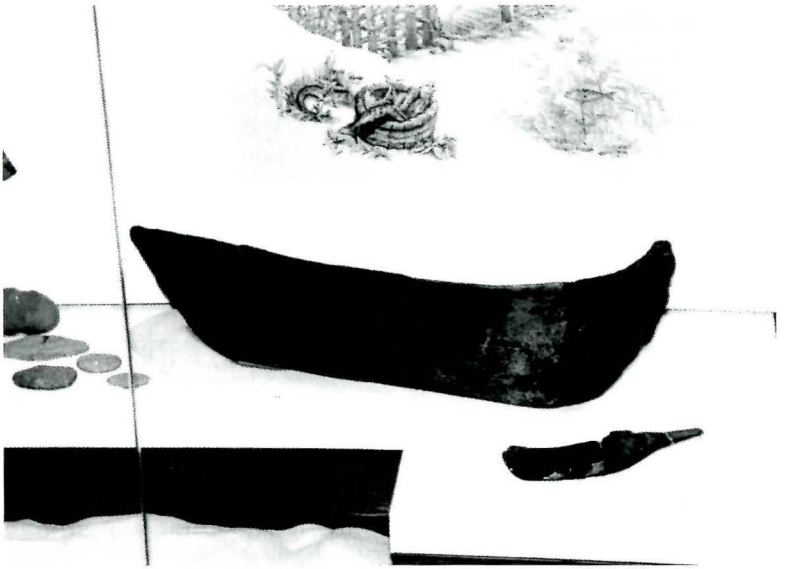

2 pav. Šventosios luoto modelis I, samtis ir akmeniniai inkarai. Aut. nuotr. (Lietuvos nacionalinis muziejus)

Šventosios luoto modelis II. Modelis yra 0,75 m ilgio ir 19,5 cm pločio, 8,5 cm aukščio, plokščiu dugnu, abiem siaurėjančiais galais, kurie baigiasi rankenėlėmis. Kraštai ploni ir užriesti į vidinę pusę. Jis gulėjo buvusio ežero dugne dugnu į viršų (Rimantienė, 1969, p. 43).

Šventosios luoto modelis III. Šis modelis savo forma itin panašus į luotą. Modelio ilgis – 70 cm, plotis – 24 cm. Vienas jo galas platesnis, kitas – siauresnis. Patys galai staigiai smailėjantys, baigiasi trumpomis rankenėlėmis. Kraštai užlenkti į vidinę pusę (Rimantienė, 1969, p. 20).

Šventosios luoto modelis IV. Ketvirtasis modelis yra 78,5 cm ilgio, 15 cm pločio. Išlikusio dešiniojo krašto storis – 0,5–1,2 cm, jis užlenktas į vidų. Galai, kaip dažnai būna luotų, storesni ir pakelti. Priekis pakilęs 6,4 cm, galas – 1,2 cm. Priekis gerokai platesnis už galą, šiek tiek smailėjantis (Rimantienė, 1968, p. 12).

Akmens amžiaus luotų analizė

Visi akmens amžiumi datuojami luotai (rasti Danijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Latvijoje), buvo aptikti ežeruose, prie jų arba durpynuose (kurie greičiausiai taip pat kadaise yra buvę ežerai). Lietuvoje aptikti luotai ir jų modeliai taip pat rasti ežerų aplinkoje – spėjamas Kretuono luotas rastas netoli ežero ir šalia nedidelio upelio. Šventosios spėjamų luotų liekanos ir modeliai rasti prie lagūninio ežerėlio. Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai rasti durpynuose. Luotų radimvietės nurodo vietas, kuriose apsistodavo žmonės. Tai ypač pasakytina apie akmens amžiumi datuojamus luotus. Tai patvirtina ir A. Girininko teiginį, jog neolite (šio laikotarpio luotų rasta daugiausia – *K. P.*) žmonės dažniausiai gyveno ežerų pakrantėse (Girininkas, 1990, p. 7).

Luotų radiniai ežerų aplinkoje rodo, kad akmens amžiuje prie ežerų žmonės gyveno ilgesnį laiką nei prie upių, taigi jie buvo sėslesni (tiesa, paežerėse būta ir sezoninių stovyklaviečių). Tokia išvada daroma iš to, kad žūklėje naudoti luotus stovinčiame ežero ar nedidelės lagūnos vandenyje yra daug patogiau negu sraunioje upėje. Matyt, paežerėse gyvenusių žmonių gyvenime žvejyba užėmė daug svarbesnę vietą negu žmonių, kurių trumpalaikės stovyklavietės rastos šalia upių.

Analizuojant luotų ilgį, reikia remtis gerai išlikusiais luotais. Šiuo atveju mums visiškai netinkami spėjamų Šventosios (išskyrus IV minimaliam ilgiui nustatyti) bei Kretuono luotų fragmentai.

Lietuvoje rastųjų Bačiūnų-Degimų (3,7 m), Noruišių (3,7 m) bei spėjamo Šventosios IV (mažiausiai 3,6 m, galbūt 5 m) luotų ilgiai atitinka daugumos akmens amžiaus luotų ilgį, kurių vyraujantis – 3–3,7 m.

Siekdami pagal konstrukcijos detales tiksliau datuoti Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotus, palyginsime jų plotį bei aukštį su

kitų aptariamojo laikotarpio luotų pločiais bei aukščiais. Kadangi vidutinis akmens amžiaus luotų plotis yra 0,5–0,6 m, vadinasi, Bačiūnų-Degimų luoto plotis (0,4 m) yra apie 15 cm mažesnis už vidutinį, tuo tarpu Noruišių luoto plotis (0,6 m) jį atitinka. Bačiūnų-Degimų luoto aukštis (0,25–0,27 m) yra labai panašus į kitų akmens amžiaus luotų, rastų Vokietijoje, Lenkijoje, aukštį (0,21–0,25 m). Duomenų apie Noruišių luoto aukštį nėra.

Akmens amžiaus luotai pasižymi medienos, iš kurios jie buvo pagaminti, įvairove: du Lenkijoje rasti luotai buvo pagaminti iš ąžuolo (Ossowski, 1999, s. 73, 74), po vieną Lenkijoje (ten pat, p. 79) ir Vokietijoje rastų luotų buvo pagaminti iš alksnio (Hartz, Lübke, 2000, S. 377), Latvijoje rastieji luotai – iš drebulės (arba tuopos) ir ąžuolo (Baķźčķa, 1970, c. 92). Olandijoje, Danijoje yra žinoma akmens amžiaus luotų, pagamintų iš pušies bei liepos (Ossowski, 1999, s. 68; Rimantienė, 1996 a, p. 36). Bačiūnų-Degimų luotas pagamintas iš pušies, Noruišių – iš pušies (arba eglės), Šventosios I – iš ąžuolo.

Taigi iš turimų duomenų matome, kad luotų gamybai naudota ir kieta, ir minkšta mediena. Luotų mediena rodo, kad luotų gaminimo pradžioje naudoti įvairūs medžiai. Nuo vidurinio neolito pastebima tendencija vis dažniau naudoti ąžuolą. Pagal medienos rūšį Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotus galima būtų skirti ankstyvajam-viduriniam neolitui.

Vyraujantys akmens amžiaus luotų priekiai yra nesiaurėjantys, užapvalinti (3 pav.). Tai rodo, jog nesistengta luotų gaminti taip, kad būtų mažesnis vandens pasipriešinimas. Tokios formos suteikimas, matyt, sietinas su akmeninių įrankių naudojimu. Be to, žūklei ežeruose ar lagūnose didelis greitis ir nėra būtinas. Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai išsiskiria iš bendro konteksto – jų priekiai yra siaurėjantys, o Bačiūnų-Degimų luoto priekis baigiasi rankena. Tokios rankenos apskritai nėra dažnas luotų

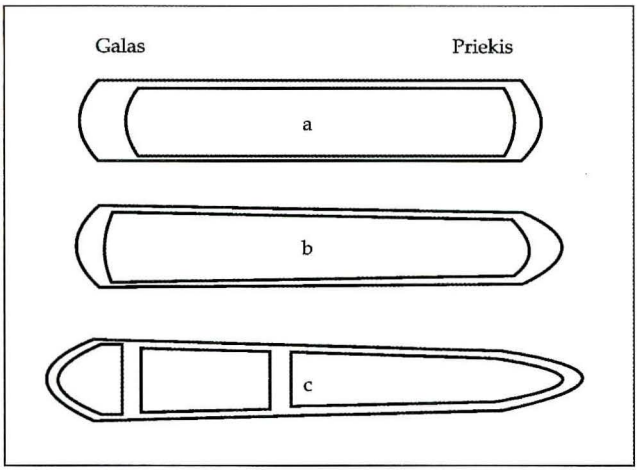

3 pav. Priešistorinės luotų korpusų formos: a – akmens amžiaus; b – žalvario amžiaus; c – geležies amžiaus. Aut. pieš.

konstrukcijos elementas net ir geležies amžiuje. Siaurėjantis luoto priekio fragmentas taip pat buvo rastas neolitinėje Sarnate stovyklavietėje Latvijoje (Baíêèía, 1970, lent. VIII, c. 2).

Akmens amžiaus luotų galų formos yra gana skirtingos, tačiau bendras jų bruožas yra tas, kad galai nebuvo siaurėjantys, o paliekami buki, užapvalinti (3 pav.). Toks yra ir Bačiūnų-Degimų luoto galas. Noruišių luoto galas buvo siaurėjantis, kas jį vėlgi išskiria iš kitų luotų.

Taigi pagal galų formas Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai artimesni žalvario amžiaus luotams, nes būtent šiuo laikotarpiu luotų galai (ypač priekiai) pradedami siaurinti.

Akmens amžiaus luotų dugno storis yra gana skirtingas. Ploniausio dugno storis yra 7 cm (dviejų Lenkijoje rastų luotų (Ossowski, 1999, s. 73)), storiausio – 20 cm (taip pat Lenkijoje rasto luoto (ten pat, p. 74)). Bačiūnų-Degimų luoto dugno storis – 10–12 cm. Apie Noruišių luotą duomenų nėra. Spėjamųjų Kretuono ir Šventosios luotų fragmentai pagal storį priskirtini bortų liekanoms.

Kaip matome, vyrauja luotai gana storais dugnais. Iš to galima daryti dvi išvadas: 1. stori dugnai buvo paliekami geresniam luoto stabilumui išlaikyti (kuo storesnis ir sunkesnis dugnas, tuo stabilesnis luotas); 2. kuo dugnas storesnis, tuo ilgiau jis išlieka nesupuvęs ar kitaip mechaniškai sunkiau pažeidžiamas.

Septyni akmens amžiaus luotai (iš jų ir Bačiūnų-Degimų) skerspjūvyje yra „apvalūs" (dugnas ir bortai gaubti), tik Sarnate II luoto dugnas buvo plokščias (Ossowski, 1999, s. 72). Taigi dauguma luotų turėjo gaubtus dugnus. Tai sietina su netobulais akmeniniais įrankiais – svarbiausia buvo išskobti luoto vidų, nesistengiant plokščiai nulyginti dugno ir bortų.

Vyraujantys – cilindro formos – akmens amžiaus luotų korpusai (3 pav.) mums taip pat sako, kad naudojant akmens amžiaus įrankius nebuvo stengtasi suteikti luotui siaurėjančios į priekį formos, kuri mažintų vandens pasipriešinimą. Medžio kamienas buvo paprasčiausiai išskobiamas iš vidaus, šiek tiek užapvalinant priekį. Tokios formos korpusą turi ir Bačiūnų-Degimų luotas. Noruišių luoto korpuso forma nėra žinoma.

Kitos detalės. Nedaug sužinome apie luotų gaminimo techniką – Bačiūnų-Degimų I luote matomos deginimo žymės bei gana kruopšti priekio apdaila (tuo tarpu galinė dalis yra gana grubaus darbo). Deginimo žymės leistų spėti, kad luotas gamintas anksčiau nei metalų amžiuje (nors luotų vidų degindavo ir geležies amžiuje). B. Tarvydo nuomone, taip grubiai aptašyti buvo galima su akmeniniu kirviu (Tarvydas, 1946, p. 1). Sprendžiant iš išlikusių dalių, kruopščiai apdailinti turėjo būti ir Šventosios luotai. Dėl nusklembtos į vidų briaunos jie galėjo būti panašūs į neolitinius pailgus dubenėlius arba į Šventojoje rastus luotų modelius.

Šventosios luoto II šone esanti trikampė skylė galėjo būti skirta plūdurui ar kitam luotui pritvirtinti.

Šventosios luoto modelis II galuose turi rankenėles, kurios labai panašios į Bačiūnų-Degimų luoto rankeną. Gali būti, kad mūsų kraštuose luotams tokios rankenėlės buvo būdingos.

Pagal priekio, galo ir korpuso formą Šventosios luoto modelis III beveik identiškas išplėsto tipo I–III a. Slusegård kapinyno luotams (Andersen, Lind, Pedersen, 1991) ir tokio pat tipo X a. Kazimierz Pomorski luotui (Ossowski, 1999, s. 124). Matyt, tokia luoto forma buvo labai archajiška ir plačiai paplitusi tiek chronologijos, tiek regionų prasme.

Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai žalvario amžiaus luotų kontekste

Lietuvoje nėra žinoma tiksliai žalvario amžiumi datuojamų luotų. Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai taip pat nėra tiksliai datuoti, todėl šiame skyriuje palyginsime šių luotų konstrukcijos elementus tik su žalvario amžiaus luotams būdingais konstrukcijos elementais.

Žalvario amžiuje, be neilgų, ežeruose naudotų luotų, pradedami gaminti ir ilgi luotai. Yra žinoma 7, 8 ir net 15 m ilgio luotų iš šio laikotarpio. Visi jie rasti upėse, kas rodo tam tikrą jų „specializaciją" – krovinių gabenimą. Tą patvirtintų ir kai kuriuose upėse rastuose luotuose esančios skylės, skirtos kitam luotui pritvirtinti – talpai padidinti buvo naudojami keli šonais sujungti luotai. Tokie luotai tikrai netiko žvejybai. Skirtumai tarp „upinių" ir „ežerinių" luotų ypač išryškėja geležies amžiuje (žr. skyrių „Geležies amžiaus luotų analizė"). Stambesnių luotų gaminimą žalvario amžiuje reikėtų sieti su metalinių įrankių naudojimu. Dėl to pagerėjus gyvenimo sąlygoms, didėjo žmonių skaičius, specializavosi jų veikla – vieni daugiau žūklavo, kiti – prekiavo. Matyt, šios priežastys lėmė ir luotų skirtumus.

Čia dėmesį koncentruosime į ežeruose naudotus luotus, kurie panašūs į mus dominančius Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotus. Kai kurie žalvario amžiaus luotų konstrukcijos elementai būdingi ir ežerų, ir upių luotams (pvz., korpuso forma), todėl tam tikrais atvejais pasinaudosime ir pastarųjų luotų medžiaga.

Chwalimek luoto, rasto durpyne, ilgis – 4,2 m, plotis – 0,7 m, aukštis – 0,2 m. Biskupin ežero pusiasalyje rasto luoto išlikusi dalis yra 2,5 m ilgio, 0,53 m pločio. Dar vienas luotas, datuojamas žalvario amžiumi, yra iš nenustatytos radimo vietos Lenkijoje. Pagal jo ilgį (4,41 m) galima spėti, jog jis naudotas ežere. Šio luoto plotis – 0,6 m, aukštis – 0,35 m (Ossowski, 1999, s. 79, 178, 179).

Taigi Bačiūnų-Degimų ir Noruišių luotai ilgiu (abu po 3,7 m) artimesni trumpesniems akmens amžiaus luotams. Pločiu Bačiūnų-Degimų luotas (0,4 m) taip pat artimesnis akmens amžiaus luotams, o Noruišių (0,6 m) – ir akmens, ir žalvario amžiaus luotams. Lyginimui pagal aukštį trūksta duomenų.

Lenkijoje rastieji luotai buvo pagaminti iš ąžuolo (trys luotai, du iš jų rasti upėse), eglės (vienas luotas) ir alksnio (vienas luotas). Noruišių luotas taip pat galėjo būti pagamintas iš eglės. Iš pušies pagamintų žalvario amžiumi datuojamų luotų nėra žinoma. Todėl Bačiūnų-Degimų luotas skirtinas akmens amžiui, Noruišių – ir akmens, ir žalvario.

Pagal siaurėjančias priekių formas abu Lietuvoje rastus luotus galima būtų skirti žalvario amžiui, kadangi tokios formos šiuo laikotarpiu yra vis dažnesnės (3 pav.). Tačiau nereikia pamiršti, kad jos aptinkamos ir akmens amžiuje (Sarnate luotai, Šventosios luotų modeliai). Dominuojančios galų formos žalvario amžiuje išskirti negalima, todėl jų nelyginsime.

Yra žinomas dviejų Lenkijos ežeruose rastų luotų dugno storis – 4 cm ir 7 cm, vieno rastojo upėje – 5 cm (Ossowski, 1999, s. 70,

76, 79). Todėl Bačiūnų-Degimų luotas su 10–12 cm storio dugnu skirtinas akmens amžiaus luotams (kurių dugno storis 7–20 cm). Tuo labiau kad šio luoto dugnas yra gaubtas, o daugumos žalvario amžiaus luotų dugnas – plokščias, kas rodo kruopštesnį darbą, matyt, dėl pradėtų naudoti metalinių įrankių. Duomenų apie Noruišių luoto dugną nėra.

Visų žinomų žalvario amžiaus luotų korpuso forma yra vienoda – siaurėjanti priekio link (3 pav.), mažinanti vandens pasipriešinimą. Todėl Bačiūnų-Degimų luotas vėlgi skirtinas akmens amžiaus luotams, kurių korpusas – cilindro formos. Noruišių luoto korpuso forma nėra žinoma.

Apibendrinus šiuos duomenis (1 lentelė) matyti, kad Bačiūnų-Degimų luotas savo konstrukcija panašesnis į akmens amžiaus luotus, o Noruišių – ir į akmens, ir į žalvario amžiaus luotus.

1 lentelė

	Ilgis	Plotis	Mediena	Priekio forma	Dugno storis	Dugno paviršius	Korpuso forma	Radimvietė
Bačiūnų-Degimų luotas	A	A	A	Ž	A	A	A	A/Ž
Noruišių luotas	A	A/Ž	A/Ž	Ž	Duomenų nėra	Duomenų nėra	Duomenų nėra	A/Ž

A – akmens amžiaus luotams būdingas bruožas; Ž – žalvario amžiaus luotams būdingas bruožas.

Geležies amžiaus luotai

Biržulio luotas. Luotas prie Biržulio ežero rastas melioracijos metu kasant griovį, 1,52 m gylyje. Luotas pagal šalia rastą segę

datuojamas X–XIII a., pagamintas iš pušies. Jo ilgis – 3 m, plotis plačiausioje vietoje, netoli priekio – 0,5 m (kai buvo rastas ir dar neaptrupėjęs, didžiausias plotis buvo 0,6 m (Valatka, 1957)), bortų aukštis – 0,2 m. Bortai aptrupėję, 0,2 m yra didžiausias išlikęs aukštis, vidutinis – 0,11–0,12 m. Maksimalus aukštis turėjo būti apie 0,25 m. Aukščiausioje išlikusio borto vietoje jo storis yra 2 cm, kitur – 3–3,5 cm. Luoto priekis bukas, užapvalintas, šiek tiek pakeltas (nuo žemės 0,21 m). Galas iš apatinės pusės nuožulniai kyla į viršų. Gale yra buvusi plokštuma (sėdynė), dabar išlikusi 0,25 m ilgio jos dalis. Luoto dugnas plokščias, apie 5 cm storio. Pats korpusas platesnis priekyje, į galą pradeda siaurėti maždaug už 1,5 m nuo priekio. Luoto dugnas plokščias, bortai – beveik vertikalūs, tik apatinėje dalyje šiek tiek išgaubti (ŽMA).

Judrėnų-Mastupio luotas. 1965 m. luotas buvo rastas Judrėnų kaime, Telšių raj. Jis rastas apie 250 m nuo Masčio ež. R kranto ir apie 10–15 m nuo Mastupio upelio dešiniojo kranto, 2–2,5 m gylyje. Luotas pagamintas iš ąžuolo. Luoto ilgis – 4,25 m, plotis gale – 0,75 m, priekyje – 0,28 m. Bortai statūs. Priekis šiek tiek siaurėjantis, pakeltas, išsikišusios lentelės formos, galas – apvalus, bukas (3 pav.). Luoto galinė dalis platesnė už priekinę. Luotas datuojamas VIII a. (Butrimas, 1993, p. 99, LNM).

Geležies amžiaus luotų analizė

Geležies amžiuje toliau vystosi žalvario amžiuje atsiradusios naujos luotų gaminimo tradicijos. Dauguma šio laikotarpio luotų yra rasti upėse ar šalia jų (akmens amžiuje visi luotai rasti ežerų aplinkoje, žalvario – maždaug pusė ežerų, pusė upių aplinkoje). Vokietijoje, Lenkijoje rastus luotus pagal jų radimvietes ir tam tikras konstrukcijos ypatybes galima skirstyti į dvi pagrindines grupes – 1. ežeruose naudoti luotai; 2. upėse naudoti luotai. Pirmosios grupės luotai paprastai neviršija 5 m ilgio (2,7–4,6 m)

ilgio, o antrosios – ilgesni nei 5 m (5–13 m ilgio). Tai pastebima jau žalvario amžiuje. Galima patvirtinti prielaidą, jog pirmosios grupės luotai naudoti žvejybai ežeruose, o ilgieji – upių aplinkoje rasti – luotai dažniausiai naudoti kroviniams gabenti arba kaip keltai keltis per upę – žvejybai jie per dideli ir nepatogūs. Taigi Biržulio ir Judrėnų-Mastupio luotai tiek pagal radimvietes, tiek pagal ilgį atitinka tokį grupavimą, jie skirtini pirmajai grupei.

Dažniausiai geležies amžiuje luotai buvo gaminami iš patvarios medienos – ąžuolo, nors yra žinoma keletas pušinių luotų. Iš tokios medienos pagaminti ir „lietuviškieji" luotai – Biržulio luotas yra pušinis, Mastupio-Judrėnų – ąžuolinis.

Geležies amžiaus luotų priekių formos yra daug tobulesnės už akmens amžiaus luotų – beveik visų geležies amžiaus luotų priekiai yra siaurėjantys (3 pav.). Tokia forma palengvina vandens pasipriešinimą, daro luotą ne tik greitesnį, bet ir manevringesnį. Būtent toks yra ir Mastupio-Judrėnų luoto priekis. Nors Biržulio luoto priekis yra bukas, užapvalintas, tačiau jis pakeltas, o tai taip pat padėdavo įveikti vandens pasipriešinimą.

Apie trečdalis geležies amžiumi datuojamų luotų yra turėję pertvaras, kai kurie – po dvi. Lietuvoje rastieji luotai priklauso likusiems dviem trečdaliams, kadangi pertvarų jie neturėjo.

Geležies amžiaus luotų dugno storis priklauso nuo luoto ilgio. Luotų iki 5 m ilgio dugno storis buvo 2,5–5 cm, ilgesnių kaip 5 m luotų dugno storis – 6–14 cm. Vadinasi, dugno storis proporcingas bendram luoto masyvumui. Biržulio luotas pagal šią detalę vėlgi priklausytų pirmajai grupei. Šis luotas panašus į kai kuriuos Lenkijoje rastuosius luotus ir kitu – chronologiniu – aspektu. Iš keturių čia rastų storiausią dugną (10–14 cm) turinčių luotų trys yra datuojami IV, V ir V–VII amžiais ir yra ilgi – 7,4–12 m. Tuo tarpu IX–XII a. luotai turėjo palyginti plonus dugnus

(2,5–7 cm) ir buvo 3–3,8 m ilgio (Ossowski, 1999). Apie Mastupio-Judrėnų luoto dugno storį duomenų nėra, tačiau sprendžiant pagal ilgį ir pateiktus pavyzdžius jo dugnas taip pat neturėtų viršyti 5 cm.

Aptariamojo laikotarpio vyraujanti korpuso forma yra siaurėjanti priekio link (3 pav.). Tokia korpuso forma yra aptakesnė, sumažina vandens pasipriešinimą, todėl galima lengviau ir greičiau irtis. Mastupio-Judrėnų luoto korpuso forma yra būtent tokia, tačiau Biržulio luoto – priešinga – siaurėjančia galine dalimi.

Luotų įrankiai

Norint irtis luotu, būtina turėti tam skirtą įrankį – irklą arba bent ilgoką lazdą. Danijoje ir Vokietijoje daugiausia yra rasta irklų širdies, trikampio formos mentėmis. Rytiniame Baltijos jūros regione dominavo irklai ilga mente. Šventosios ir Sarnate (Latvija) akmens amžiaus stovyklavietėse šio tipo rastieji gerai išlikę irklai buvo 1,5–1,8 m ilgio, taigi žmogaus ūgio. Tokio ilgio irklais efektyviai irtis buvo galima tik stovint. Reikėtų paminėti analogų neturintį Šventojoje rastą irklą su „liežuviu". „Liežuvis" – nuo pagrindinės mentės plokštumos einantis 32 cm ilgio ir 5,5 cm pločio jos tęsinys (Rimantienė, 1967, p. 33). Pačioje mentėje buvo dvi skylutės, matyt, skirtos praverti virvei, kuria irklas buvo pririšamas, kad nepasimestų. Tokie irklai siauromis ir ilgomis mentėmis turėjo labai tikti žūklaujant – juos buvo galima įleisti į vandenį tyliau, mažiau taškant vandenį, negu irklus plačiomis mentėmis.

Šventojoje taip pat rastos lazdos, kurios, manoma, specialiai buvo pritaikytos yrimuisi – ant vieno jų galo liepos karna buvo pritvirtinti 8 x 8 cm dydžio mediniai skridiniai. R. Rimantienė išskiria dvi šių karčių naudojimo paskirtis – irtis luotu bei varyti

žuvis į bučius ar tinklus. Tokių lazdų rasta ir kitur – Latvijoje, Estijoje, Komijoje (Rimantienė, 1996 a, p. 37, 104; 1979, p. 32).

Kad vandenyje luotą būtų galima išlaikyti vienoje vietoje, buvo naudojami inkarai – specialiai tam tikslui apskaldyti maždaug 20 x 20 cm dydžio akmenys (2 pav.). Šonuose tokie akmenys turi išskaldytas ir/arba natūralias įdubas, kad patogiau būtų galima pririšti virvę (Rimantienė, 1983, p. 39; 1990, p. 10).

Plaukiojant luotais, į juos patekdavo vandens, kuris būdavo išsemiamas specialios formos samčiais (2 pav.). Keli tokie rasti Šventojoje. Samčių kaušas buvo gana plokščias, galas atviras (Rimantienė, 1979, p. 38).

Luotai dvasiniame žmonių gyvenime

Kokie svarbūs luotai buvo priešistorės laikų, ypač akmens amžiaus, žmonėms, rodo įvairūs jų buityje naudoti luoto formos daiktai ir tam tikros tradicijos. Tokią svarbą ypač gerai iliustruoja kai kurie daiktai, nesusiję su vandens telkiniais, žūkle, pavyzdžiui, laiviniai kovos kirviai.

Turbūt įdomiausi tokie daiktai yra luotų modeliai, kuriuos mokslininkai vadina įvairiai – dubenimis, geldomis arba apskritai mediniais indais. Ankstesniame skyriuje aprašėme keturis Šventojoje rastus modelius. Jų forma tik su luotams būdingais bruožais verčia labai abejoti, kad tai indai. Mūsų nuomone, tai yra mažos luoto kopijos (kurios teikia labai svarbią informaciją apie akmens amžiuje naudotų luotų išvaizdą), skirtos aukojimui – skandinimui. Pagal radimo vietas (prie liepto, dumblo sluoksnyje, šalia įsmigusio buvusio ežero dugne irklo) galima spręsti, kad Šventosios luotų modeliai I, II ir III buvo paskandinti. Pagal kai kuriuos radinius (medinės briedžių galvos formos lazdos, antropomorfinių bruožų stabas) spėjama, kad Šventosios gyven-

vietės yra buvusios ne tik žūklės, bet ir apeigų vietos. Matyt, kad sektųsi žūklė ar medžioklė, buvo aukojami miniatiūriniai luotai – aukoti tikrus luotus akmens amžiuje būtų buvusi didelė „prabanga".

Apskritai luotų skandinimas nėra nežinomas reiškinys. Seniausias žinomas paskandintas tikras luotas yra III–IV a. datuojamas Jyllinge luotas iš Danijos Zelandijos salos (Andersen, Lind, Pedersen, 1991, p. 242). Vienas iš Platelių ežere rastų luotų taip pat galėjo būti nuskandintas – jo viduje buvo keliolika stambių akmenų (Žulkus, 1987, p. 7).

Žinoma ir kitur rastų luotų modelių – Friesack (Vokietija) mezolitinėje gyvenvietėje (Gramsch, 1999, S. 21), Sarnate (Latvija) neolitinėje gyvenvietėje (Âàíêèíà, 1970, lentelė XXXVIII, ñ. 9). Įdomu tai, kad yra žinoma ir gana vėlyvų modelių – Opole ir Gdańsk luotų modeliai (abu Lenkijoje) datuojami atitinkamai XII ir XIII a. (Ossowski, 1999, s. 96, 134). Pastarieji du modeliai turi geležies amžiaus luotams būdingų bruožų – pertvaras, ties viduriu – plačiausio korpuso formą (išplėsto tipo luotams būdingas bruožas).

Neolitui būdingi dubenėliai taip pat panašūs į luotus – jie yra pailgi, kai kurie pakeltais galais, lygiagrečiai einančiais šonais (prisiminkime akmens amžiaus luotų korpuso formą). Ypač įdomus pavyzdys yra Pamarių kultūros dubenėlis iš Puck – savo forma tai tipiško akmens amžiaus luoto kopija. Jo šone, ties viduriu, matyti du iškilimai, kurie gali simbolizuoti luoto stabilumą didinančio plūduro tvirtinimo vietą (Šturms, 1970, S. 172).

Prie į luotus panašių daiktų priskirtini ir laiviniai kovos kirviai, kurie paplito su indoeuropiečių atėjimu. Įtikinamą versiją apie tokią kirvių formą pateikia archeologas A. Girininkas: „Laivinis kovos kirvis, įvykdęs mirties aktą, turėdavo vėlę perkelti į kitą –

už vandens esantį – pasaulį. Tam ir tarnavo laivelio forma" (Girininkas, 1994 a, p. 235).

Mirtis ir plaukiojimo priemonės kai kuriose visuomenėse (paprastai jūrinėse) buvo labai susijusios. Ankstyviausi palaidojimai luotuose žinomi nuo I–III a. Tai minėtieji Slusegård (Bornholmas) ir Weklice (Lenkija) kapinynai. Laivuose buvo laidojami kilmingi vikingai.

Išvados

Terminas „luotas" bei jo vediniai kitose kalbose gali būti indoeuropiečių prokalbės „palikimas". Luotų pavadinimai įvairiose kalbose rodo, jog tai iš vieno medžio kamieno išskobta plaukiojimo priemonė. Norint efektyviai ja plaukti, reikėjo tam tikrų įgūdžių, pirmiausia koordinuotų, suderintų yrėjo (arba kelių yrėjų) judesių.

Dabartinėje Lietuvos teritorijoje akmens amžiuje naudoti luotai savo konstrukcija iš esmės nesiskiria nuo kitose pietinio Baltijos regiono šalyse rastų šio laikotarpio luotų. Bačiūnų-Degimų durpyne rastas luotas smailėjančiu priekiu ir rankena netgi buvo gana „modernus" tiems laikams luotas. Akmens amžiaus luotų radimvietės ir dydis leidžia teigti, jog tai buvo žūklei ežeruose skirti luotai.

Žalvario amžiuje ima ryškėti tendencija – trumpesni nei 5 m ilgio luotai randami ežerų aplinkoje, ilgesni – upių. Žalvario amžiumi datuojamų luotų Lietuvoje nerasta. Panašiausias į juos savo išvaizda turėjo būti neišlikęs Noruišių luotas, pagal radimvietę ir dydį skirtinas ežeruose naudotų luotų tipui.

Geležies amžiaus luotai išsiskiria savo konstrukcijos „tobulumu" – smailėjančiais priekiais ir priekio link siaurėjančiu korpu-

su. Lietuvoje rastieji geležies amžiumi datuojami luotai nedaug skiriasi (Biržulio luotas išsiskiria savo korpuso forma) iš kitose šalyse rastų luotų ir pagal radimvietę bei dydį skirtini ežeruose naudotų luotų tipui.

Luotų svarbą priešistorės žmonių gyvenime rodo kai kurie buityje naudoti ir su vandens telkiniais tiesiogiai nesusiję daiktai (dubenėliai, kirviai) bei luotų modeliai, greičiausiai skirti aukojimo tikslams. Jūrinėse visuomenėse egzistavo ir laidojimo luotuose paprotys, apie kurį mūsų kraštuose žinių nėra.

Santrumpos

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
ŠAM – Šiaulių „Aušros" muziejus
ŽMA – Žemaičių muziejus „Alka"

Šaltiniai ir literatūra

Daunys S. Degimų durpyno radiniai. *Šiaulių „Aušros" muziejaus žvalgomosios etnografinės ekspedicijos dienynas.* Šiaulių „Aušros" muziejaus archyvas. Šiauliai, 1949.

Rimantienė R. *Šventosios, Kretingos raj., stovyklos Nr. 1 tyrinėjimų 1967–1969 m. ataskaita.* Lietuvos nacionalinis muziejus. Vilnius, 1967.

Rimantienė R. Šventosios, Kretingos raj., stovyklos Nr. 1 tyrinėjimų 1968 m. ataskaita. *Šventosios 1-Palanga akmens amžiaus gyvenvietės 1967, 1968, 1969 m. tyrinėjimų ataskaitos ir radinių sąrašai.* Lietuvos Mokslų Akademija. Istorijos institutas. Vilnius, 1968.

Rimantienė R. Šventosios, Kretingos raj., stovyklos Nr. 2 tyrinėjimų 1967 ir 1969 m. ataskaita. *Šventosios 2-Palanga akmens amžiaus gyvenvietės 1967, 1969 m. tyrinėjimų ataskaitos ir radinių sąrašai.* Lietuvos Mokslų Akademija. Istorijos institutas. Vilnius, 1969.

Rimantienė R. Šventosios 6-a gyvenvietė. 1983 07 05–09 05. *Šventosios 6-Palanga akmens amžiaus gyvenvietės 1983–1988 m. tyrinėjimų ataskaitos ir radinių sąrašai.* Lietuvos Mokslų Akademija. Istorijos institutas. Vilnius, 1983.

Rimantienė R. Būsimo „Sirijaus" gamyklos profilaktoriumui skirto sklypo archeologiniai žvalgymai. *Šventosios 4-Palanga akmens amžiaus gyvenvietės 1985–1995 m. tyrinėjimų ataskaitos ir radinių sąrašai.* Lietuvos nacionalinis muziejus. Vilnius, 1987.

Rimantienė R. *Šventosios 4-osios gyvenvietės tyrinėjimai 1990 m. VII.* Lietuvos Mokslų Akademija. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 1990.

Tarvydas B. *Apie laivelio radimą durpyne 1937 m. Naruišių k. Kelmės valsč.* Šiaulių „Aušros" muziejaus archyvas. Šiauliai, 1937.

Tarvydas B. *Bačiūnų-Degimų durpyno radiniai.* Šiaulių „Aušros" muziejaus archyvas. 1946 07 09. Šiauliai.

Žulkus V. *Žvalgomųjų povandeninių archeologinių tyrinėjimų Platelių ežere (Plungės raj.) 1987 m. ataskaita.* Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Klaipėdos m. skyrius. Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto Klaipėdos skyrius. Klaipėda, 1987.

Andersen S. H., Lind B., Pedersen O. C. Gravformer og gravskikke Bådgravene. *Slusegårdgravpladsen, III.* Århus, 1991.

Baronas V., Galinis V. *Rusų-lietuvių kalbų žodynas.* Vilnius, 1967.

Bõjate A., Subatnieks V. *Lietuviešu-Latviešu vārdnica.* Rīga, 1964.

Brønsted J. *Nordische Vorzeit.* Band 3. Eisenzeit in Dänemark. Neumünster, 1963.

Burov G. M. Inland Waterborne Trade of Baltic Region Inhabitants with Communities of the Urals Area in the Mesolithic and Neo-Eneolithic. *Schutz des Kulturerbes unter Wasser. Veränderungen europäischer Lebenskultur durch Fluā- und Seehandel.* Beiträge zum Internationalen Kongreā für Unterwasserarchäologie (IKUWA '99) 18.-21. Februar 1999 in Sassnitz auf Rügen. Lübstorf, 2000, S. 21–34.

Butrimas A. Biržulio ir Lūksto valtys (*laiveliai*). *Mūsų kraštas. Lietuvos kraštotyros draugijos leidinys, 1 (2),* 1993, p. 99–100.

Butrimas A. *Prehistoric art in the Baltic region.* Vilnius, 2000.

Dudszus A., Henriot E., Krumrey F. *Das grosse Buch der Schiffstypen.* Berlin, 1987.

Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais.* Vilnius, 1985.

Girininkas A. Rytų baltų gimimas, arba tradicijos galia. *Lituanistica, 1,* 1990, p. 5–11.

Girininkas A. *Baltų kultūros ištakos.* Vilnius, 1994 a, p. 235.

Girininkas A. Tyrinėjimai Kretuono apyežeryje. *ATL 1992 ir 1993 metais.* Vilnius, 1994, p. 12.

Gramsch B. Baumbast und Holz. *Archäologie in Deutschland, Heft 4,* 1999 Okt.-Dec., S. 20–21.

Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje.* Vilnius, 1995.

Hartz S., Lübke H. Stone Age Paddles from Northern Germany – Basic Implements of Waterborne Subsistence and Trade. *Schutz des Kulturerbes unter Wasser. Veränderungen europäischer Lebenskultur durch Fluā- und Seehandel.* Beiträge zum Internationalen Kongreā für Unterwasserarchäologie (IKUWA '99) 18.-21. Februar 1999 in Sassnitz auf Rügen. Lübstorf, 2000, S. 377–382.

Juodagalvis V. The „Stone Age in South Lithuania" Project. *Archaeologia Baltica, 3.* Vilnius, 1998, p. 55–66.

Kind C.-J. Waldjäger der Nacheiszeit. *Archäologie in Deutschland, Heft 4,* 1999 Okt.-Dec., S. 14–17.

Kruopas J., Jonikaitė Z., Kučinskaitė A., Paulauskas J., Ulvydas K. *Lietuvių kalbos žodynas, t. 7.* Vilnius, 1966.

Kruopas J., Lyberis A., Paulauskas J., Senkus J., Tolutienė B. *Lietuvių kalbos žodynas, t. 2.* Vilnius, 1969.
Obladen-Kauder J. Klein, aber bedeutend – ein Xantener Einbaum. *Archäologie in Deutschland, Heft 4,* 1999 Okt.-Dez., S. 40.
Ossowski W. *Studia nad łodziami jednopiennymi z obszaru Polski.* Gdańsk, 1999.
Piesarskas B. *Didysis anglų-lietuvių kalbų žodynas* (Kompiuterinė versija „Alkonas"). Vilnius, 1998.
Piškinaitė-Kazlauskienė L. *Žvejybos istorijos apybraižos.* Vilnius, 1998.
Prinke A., Prinke D. Odkrycie łodzi-dłubanki w Cieślach w powiecie poznańskim. *FONTES. Archaeologici posnanienses. Annales musei archaeologici posnaniensis, Vol. 39.* Poznań, 2001, S. 40–41.
Rimantienė R. *Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės.* Vilnius, 1979.
Rimantienė R. *Šventoji. Pamarių kultūros gyvenvietės.* Vilnius, 1980.
Rimantienė R. Šventosios 4-oji radimvietė. *LAT 14.* Vilnius, 1996 a, p. 35–104.
Šlapoberskis D. *Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas.* Vilnius, 1972.
Šturms E. *Die Steinzeitlichen Kulturen des Baltikums.* Bonn, 1970.
Vaitkevičiūtė V. *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas.* Vilnius, 1979.
Valatka V. Išlikusi valtis ir žuvęs irklas. *Komunizmo aušra, 10,* 1957.

Âàíêèíà Ë. Â. *Òîðôÿíèêîâàÿ ñòîÿíêà Ñàðíàòà.* Ðèãà, 1970.
Øàíñêèé Í. Ì., Èâàíîâ Â. Â., Øàíñêàÿ Ò. Â. *Êðàòêèé ýò è ì îëîãè÷åñêèé ñëîâàðü ðóññêîãî ÿçûêà.* Ìîñêâà, 1975.

http://www.abc.se (2004 03 15)
http://www.ase.ee (2004 04 07)
http://www.baltic-sea-academy.net (2003 11 22)
http://www.dictionaries.travlang.com (2003 07 07)
http://www.lietuvos.net (2005 01 10)
http://www.ualgiman.tinklapis.lt (2004 04 30)

Prehistoric logboots in Lithuania

Klaidas Perminas

Summary

Logboats are the earliest archaeological proof of prehistoric navigation, though there are comparatively very few samples that have reached nowadays. They are a very important source not only for understanding the conditions for prehistoric navigation, but also for learning about people's lifestyle and living conditions, their relations with natural and social environments.

The term "luotas" (logboat), as well as its derivatives and terms in other languages may be the relic of Indo-European parent language.

Stone age logboats found in modern territory of Lithuania do not differ much in their construction from the ones found in the countries of southern Baltic region. The size of these logboats and their sites propose that the logboats were used for fishing in lakes or lagoons. Stone Age logboats must have played a very important role in people's spiritual life.

There are no Bronze Age logboats found in Lithuania. The most similar to Bronze Age logboats was Noruišių logboat, which has not survived to nowadays.

Iron Age logboats can be divided into two groups according to their length (to and above 5 m). Logboats of the first group were found in the environment of lakes, while the others – in that of rivers (this "tradition" can be traced back to Bronze Age in the southern Baltic region). Thus we can conclude that logboat sites indicate two main ways of their use in this period – fishery and trade.

Prehistoric logboat finds show continuous improvement of their construction – from a massive broad-ended hull of a Stone Age logboat to a narrow-ended hull and especially forepart of an Iron Age logboat.

Logboats were put in motion using paddles, oars or poles. Additional items such as anchors and dippers were used.